

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ
ΕΙΡΗΝΗ ΓΡΑΤΣΙΑ

Κοινωνική ιστορία της αρχιτεκτονικής

Νεαρή αρχαιολόγος εγγράφεται σε μεταπτυχιακό πρόγραμμα του Μετσόβιου Πολυτεχνείου για την «Προστασία Μνημείων». Σημαδιακό; Το βέβαιο είναι ότι, από την ίδρυση της MONUMENTA, η Ειρήνη Γρατσία αφοσιώθηκε με δρασκευτική προσήλωση στην προστασία και την ανάδειξη των κτηρίων της περιόδου 1830–1940. Στη συνέντευξη που ακολουθεί τονίζει ότι αυτή η δράση δεν αφορά μόνο την ιστορική ταυτότητα μιας πόλης. Συναρτάται και με την ποιότητα ζωής των κατοίκων της.

01

Η Ειρήνη Γρατσία στην ανασκαφή Καντού Κουφόβουνου (Κύπρος), την οποία διηύθυνε η καθηγήτρια Ελένη Μαντζουράνη, 1994. Πηγή: Αρχείο Ε. Γρατσία.

Συνέντευξη στην Αγγελική Ροβάτσου

Η Ειρήνη Γρατσία σπούδασε Ιστορία και Αρχαιολογία στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και έκανε ένα πρώτο μεταπτυχιακό (M.Sc.) στην Προϊστορική Αρχαιολογία στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Στη συνέχεια, έκανε και δεύτερο μεταπτυχιακό στην Προστασία Μνημείων στην Αρχιτεκτονική Σχολή του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, με τίτλο εργασίας «Η διαχείριση του αρχαιολογικού χώρου του Αμφιαρείου στον Ωρωπό». Σήμερα είναι η συντονίστρια, και η ψυχή, της MONUMENTA.

Η MONUMENTA ιδρύθηκε το 2006 ως αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία με σκοπό την προστασία και την ανάδειξη της φυσικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στην Ελλάδα και την Κύπρο. Με αποκλειστική δωρεά από το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος η MONUMENTA στην περίοδο 2013–2019 έφερε σε πέρας το πρόγραμμα «Καταγραφή, τεκμηρίωση και ανάδειξη των κτηρίων του 19ου και του 20ού αιώνα στην Αθήνα». Το πρόγραμμα κατέγραψε 11.500 ιστορικά κτήρια. Η έρευνα και η καταγραφή όλων των αθηναϊκών κτηρίων της περιόδου 1830–1940, με σκοπό τη μελέτη αλλά και την προστασία και την ανάδειξή τους, προϋπέθετε, πέρα από την επιτόπια καταγραφή, τη βιβλιογραφική και αρχειακή έρευνα, τη συγκέντρωση φωτογραφιών, σχεδίων και συνεντεύξεων για την ιστορία των κτηρίων της Αθήνας, ακόμα και των κατεδαφισμένων. Τα στοιχεία της καταγραφής σημειώνονταν σε ειδικά σχεδιασμένο δελτίο, βασισμένο σε ελληνικά και διεθνή πρότυπα, και στη συνέχεια μαζί με τις πολυάριθμες φωτογραφίες καταχωρίζονταν σε ηλεκτρονική βάση δεδομένων, προσβάσιμη στην ιστοσελίδα www.monumenta.org και στην εφαρμογή «Κτήρια της Αθήνας».

Η συντονιστική ομάδα που πραγματοποίησε το πρόγραμμα αποτελείται από έξι αρχαιολόγους και αρχιτέκτονες (Γ. Γκουμποπούλου, Ε. Γρατσία, Στ. Λεκάκης, Φ. Μπέλλιου, Γ. Νίνος, Ζ. Πιπτακίδης), με ειδίκευση στην αναστήλωση, στη διαχείριση και προστασία των μνημείων, και συνεργάστηκε με μεγάλο αριθμό εθελοντών. Η MONUMENTA φιλοδοξεί μέσα από την ενεργό συμμετοχή στην καταγραφή των κτηρίων, τα εκπαιδευτικά προγράμματα, τις ημερίδες και τις ξεναγήσεις να αφυπνίσει σε κατοίκους και επισκέπτες της πόλης το ενδιαφέρον για τα ιστορικά κτήρια και την προστασία τους.

—Κυρία Γρατσία, πώς θα παρουσιάζατε το έργο της MONUMENTA;

Η MONUMENTA έχει ένα πολυποίκιλο, θα έλεγα, έργο. Παρεμβαίνει για την προστασία κτηρίων που βρίσκονται σε κίνδυνο, καταγράφει τα παλιά κτήρια, σώζει αρχαιακό υλικό και προφορικές μαρτυρίες, πραγματοποιεί εκπαιδευτικά προγράμματα, ξεναγεί, συνεργάζεται με τις τοπικές κοινωνίες για την προστασία και την ανάδειξη των μνημείων. Το μεγάλο μας έργο είναι η καταγραφή των κτηρίων. Η MONUMENTA κατέγραψε όλα τα παλιά κτήρια της Αθήνας. Στην Αθήνα σώζονται σήμερα 11.500 κτήρια που κτίστηκαν μεταξύ 1830–1940. Ανάμεσά τους υπάρχουν περίπου 3.000 διατηρητέα. Παράλληλα με την καταγραφή των κτηρίων, ήρθαμε σε επαφή με τον κόσμο και έτσι έφτασαν στα χέρια μας αρχεία (φωτογραφίες, άδειες, σχέδια κτηρίων), τα οποία σαρώσαμε και τα επιστρέψαμε στους κατόχους τους. Έχουμε κάνει 350 συνεντεύξεις με ιδιοκτήτες, με μηχανικούς, οι οποίοι μας διηγήθηκαν τις ιστορίες των κτηρίων στα οποία έζησαν και σχεδίασαν. Συνήθως το ένα φέρνει τ' άλλο. Η καταγραφή την προφορική μαρτυρία και η προφορική μαρτυρία το αρχείο! Για παράδειγμα: Είχα πάρει συνέντευξη από τον Παναγιώτη Νινόπουλο, φίλο της οικογένειας της ηθοποιού Ελένης Παπαδάκη. Μετά τη δολοφονία της το 1944, η μητέρα της και ο αδελφός της, ο πολιτικός μηχανικός Μιχάλης Παπαδάκης, αγόρασαν ένα διαμέρισμα στο κτήριο της Σκαραμαγκά 4, απέναντι από το Πολυτεχνείο. Πρόκειται για ένα καταπληκτικό κτήριο του εκλεκτικισμού της δεκαετίας του 1920, που το είχε κατασκευάσει η «Εργοληπτική ΑΕ», η εταιρεία της οποίας το αρχείο ανέλαβε να ταξινομήσει, να συντηρήσει και να ψηφιοποιήσει η MONUMENTA με δωρεά του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος. Η συνέντευξη είχε γίνει πριν από χρόνια. Πρόσφατα, όταν ταξινομήσαν το αρχαιακό υλικό της οικογένειας, αποφάσισαν το αρ-

02

Οικία Ι.Δ. Κορκόδειλου, στην οδό Σκαραμαγκά, έργο του αρχιτέκτονα Κ. Κιτσίκη και κατοικία της οικογένειας της Ελένης Παπαδάκη. Πηγή: MONUMENTA. Φωτ.: J. Vanderpool.

03

Η Ελένη Παπαδάκη έξω από το σπίτι της οικογένειας στην οδό Ιακωβίδου, το οποίο είχε σχεδιάσει ο Μ. Παπαδάκης. Πηγή: Καρολίνα Παπαδάκη–Φουντουκά και Παναγιώτης Νινόπουλος.

04

Η οδός Πατησίων. Πηγή: Αρχείο Ν. Καλογερά.

02

χειό του Μιχάλη Παπαδάκη να προσφερθεί στη MONUMENTA. Πρόκειται για ένα πολύ ενδιαφέρον υλικό, γιατί ο Μιχάλης Παπαδάκης από τη δεκαετία του 1930 έως τη δεκαετία του 1960 δούλεψε κυρίως σε δημόσια έργα, και δη ύδρευσης και αποστράγγισης. Οι φωτογραφίες αποτυπώνουν τα έργα και ταυτόχρονα τις γειτονιές και τις περιοχές στις οποίες πραγματοποιήθηκαν: Ζωγράφου, Ιλισό, Κηφισό, τον προσφυγικό συνοικισμό του Ιλισού που κατεδαφίστηκε τη δεκαετία του 1960. Πρόκειται για μοναδικά ντοκουμέντα. Είναι πολύ συγκινητικό ότι η οικογένεια μάς έδωσε το αρχείο, ότι πρόκειται για ένα φωτογραφικό, κατά κύριο λόγο, αρχείο που περιλαμβάνει φωτογραφίες στις οποίες εικονίζεται και η Ελένη Παπαδάκη. Να σημειώσω ότι όπως αυτό το αρχείο — που είναι πρωτότυπο —, έτσι και όλα τα αρχεία που έχουμε συγκεντρώσει και ψηφιοποιήσει θα προσφερθούν στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος· είναι μια δέσμευση της MONUMENTA. Το ίδιο ισχύει και για το αρχείο της Εργοληπτικής. Εκτός από τις παρεμβάσεις μας που αποβλέπουν στην αποτροπή της κατεδάφισης των αξιόλογων κτηρίων, προσπαθούμε να σώσουμε την άυλη μαρτυρία που σχετίζεται με τα σπίτια μέσω πλήθους προφορικών συνεντεύξεων, και να περισώσουμε τα αρχεία, τα προσωπικά τεκμήρια που ο κόσμος πετάει και εμείς συχνά βρίσκουμε στους κάδους ανακύκλωσης.

03

—Κάπου διάβασα ότι ακόμα και ένας παλιός τηλεφωνικός κατάλογος σας είναι χρήσιμος.

Ναι, γιατί βοηθάει στην ταύτιση των κτηρίων και των προσώπων. Διαβάζουμε στους *Οδηγούς της Ελλάδος* του Ιγγλέσι, π.χ. του 1932, ότι ο αρχιτέκτων Γεώργιος Διαμαντόπουλος έμενε στην οδό Αναγνωστοπούλου. Άλλο παράδειγμα: Στο αρχείο της Εργοληπτικής αναφέρεται το σπίτι του πολιτικού μηχανικού Σπύλιου Αγαπτού στην οδό Καραβία, και δεν δίνεται αριθμός, ενώ στους τηλεφωνικούς καταλόγους μπορεί να βρει τον αριθμό και μετά να ταυτίσει τα κτήρια. Ο Σπ. Αγαπτός ήταν γνωστός, ο ταχυδρόμος πήγαινε κατ' ευθείαν στο σπίτι του.

Η αναδείξη της καταγραφής των κτηρίων μέσω του Τύπου έφερε κοντά μας πολλούς που θέλψαν να δώσουν αρχειακό υλικό. Έτσι ενημερώθηκε και ο αείμνηστος συλλέκτης Γιάννης Λάμπρου για τη δουλειά μας και έφτασε στα χέρια μας το Αρχείο της Εργοληπτικής. Το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος ενέκρινε την πρόταση χρηματοδότησης για τη διάσωση του σπουδαίου αυτού Αρχείου και το 2020 ξεκινήσαμε το πρόγραμμα «Καταγραφή, συντήρηση και ψηφιοποίηση του Αρχείου της εταιρείας “Εργοληπτική ΑΕ”», το οποίο υλοποιήθηκε σε συνεργασία με την Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος και ολοκληρώθηκε το 2022.

04

—Γνωρίζουμε ότι η Εργοληπτική είναι μια κατασκευαστική εταιρεία που κυριάρχησε στον τομέα της υιοθέτησης και εφαρμογής του οπλισμένου σκυροδέματος στην Αθήνα του Μεσοπολέμου. Πώς ζωντανεύει η πόλη μέσα από τη δράση της;

Η Εργοληπτική ήταν μία από τις μεγαλύτερες κατασκευαστικές εταιρείες του Μεσοπολέμου. Την εταιρεία την ίδρυσε ο Σπύλιος Αγαπτός τη δεκαετία του 1910 και κοντά του δούλεψε ο Μόσχος Διαμαντόπουλος, επίσης πολιτικός μηχανικός με σπουδές στο Μόναχο. Αυτός πήρε την εταιρεία του Αγαπτού και δημιούργησε την «Μπετόν Αρμέ - Μόσχος Διαμαντόπουλος» και στη συνέχεια την Εργοληπτική. Η ταξινόμηση του Αρχείου της έχει αναδείξει 403 έργα. Πρόκειται κυρίως για ιδιωτικές κατοικίες, αλλά και για μεγάλα δημόσια έργα. Για παράδειγμα, τον δρόμο στους Δελφούς, την υπόγεια σήραγγα του Ηλεκτρικού στην Ομόνοια, τους υπονόμους της Θεσσαλονίκης. Στην Αθήνα έκτισε πολυάριθμα κτήρια του εκλεκτικισμού — «το σπίτι της Μαρίας Κάλλας» στη γωνία Πατισίων και Σκαρμαμαγκά, όπου έζησε για ένα διάστημα, το κτήριο Γκίνι στο ΕΜΠ, την επέκταση της «Μεγάλης Βρετανίας», την Πολυκλινική Αθηνών, τον Ιππόδρομο, το ξενοδοχείο «Cecili» στην Κηφισιά κ.ά. Το έργο της Εργοληπτικής αφορά κυρίως τη

μεσοαστική και την αστική τάξη, η εταιρεία έχει κτίσει όμως και λίγες μικρές κατοικίες.

Αυτή τη στιγμή μέσα από το έργο της Εργοληπτικής, μπορεί κανείς να περιηγηθεί τη μεσοπολεμική Αθήνα και την Αθήνα του εκλεκτικισμού. Είναι εντυπωσιακό γιατί έχουμε στα χέρια μας τον πλήρη φάκελο κάθε κτηρίου από τη θεμελίωση έως την ολοκλήρωσή του, όλα τα σχέδια, τα έγγραφα, φωτογραφίες. Με την Εργοληπτική συνεργάστηκαν οι σημαντικότεροι αρχιτέκτονες. Είτε η εταιρεία τούς ανέθετε τα έργα είτε, ίσως, οι αρχιτέκτονες, επειδή ήταν μια μεγάλη κατασκευαστική εταιρεία εξειδικευμένη στο μετόν αρμέ που τότε ήταν το καινούργιο υλικό, συνεργάζονταν μαζί της. Μεταξύ αυτών ήταν ο Ανδρέας Κριεζής, ο Αναστάσιος Μεταξάς, ο Ιωάννης Ζολώτας, ο Κωνσταντίνος Κιτσικός — τα κτήρια στην οδό Σκαραμαγκά, το σπίτι π.χ. της οικογένειας Παπαδάκη, ο Κιτσικός τα έχει κάνει. Έχουμε, επίσης, τον Γεώργιο Διαμαντόπουλο, αδελφό του Μόσχου Διαμαντόπουλου, ο οποίος σχεδίασε πολλά από τα κτήρια της Εργοληπτικής — τα πιο γνωστά είναι το νοσοκομείο «Ερυθρός Σταυρός», η Γερμανική Σχολή στην Αθήνα, η Δημοτική Αγορά στη Λάρισα. Η δράση της Εργοληπτικής είναι πολύ μεγάλη κι εμείς αυτή τη στιγμή μπορούμε να κάνουμε κυριολεκτικά ένα ταξίδι στη μεσοπολεμική Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη μέσα από το έργο της. Ήταν πολύ δραστήρια εταιρεία, έχουμε βρει την έδρα της, τα γραφεία της, στην οδό Δώρου, στην οδό Αθηνάς, στη Βουκουρεστίου, σε πολλά σημεία. Η Εργοληπτική είναι ένας πολύτιμος ξεναγός στα κτήρια της Αθήνας!

—Θα ήθελα να σας ρωτήσω και κάτι άλλο: Ο νεοκλασικός ρυθμός στην αρχιτεκτονική, αποσκευή των Βαυαρών στην Ελλάδα, έχει αποσπάσει το δικαίωμα του διατηρητέου μάλλον κατ' αποκλειστικότητα. Ποιοι είναι οι άλλοι ρυθμοί που συναντάμε στην Αθήνα; Γιατί δεν τους αναγνωρίζουμε καν και, επομένως, τους παραβλέπουμε ή και τους κατεδαφίζουμε; Σκέφτομαι τα λόγια σας, ότι «ζούμε τις κατεδαφίσεις των δεκαετιών του 1960 και 1970», ότι «η αντιπαροχή συνεχίζεται και στις μέρες μας».

Θίγετε ένα μεγάλο θέμα. Πραγματικά ο εκλεκτικισμός και ο μοντερνισμός κινδυνεύουν αυτή τη στιγμή. Ο νεοκλασικισμός προστατεύεται, κι αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη νομοθεσία. Τα κτήρια των τελευταίων 100 ετών, στα οποία ανήκουν αυτά που προαναφέραμε, δεν προστατεύονται το ίδιο αυστηρά με τα παλαιότερα. Το νομικό πλαίσιο συμβάλλει πολύ σε αυτό. Όπως είπατε, ο νεοκλασικισμός έχει καθιερωθεί και στη συνείδηση των ανθρώπων. Δεν είναι μόνο ότι τον προστατεύει περισσότερο ο νόμος επειδή ανήκει στον 19ο αιώνα. Είναι ότι όλοι αναγνωρίζουν ένα νεοκλασικό και θα πουν «Α, είναι νεοκλασικό, να το σώσουμε!». Ενώ ένα κτήριο του εκλεκτικισμού δεν έχει εδραιωθεί τόσο στις συνειδήσεις. Κι εκείνο που δεν έχει μπει καθόλου ακόμα στη συνείδηση των ανθρώπων είναι ο μοντερνισμός, τα κτήρια της δεκαετίας του '30, το λεγόμενο Bauhaus. Όπως η Μπλε Πολυκατοικία στα Εξάρχεια. Έχουμε πολλά τέτοια κτήρια, το Κολωνάκι είναι γεμάτο. Τώρα έχει αρχίσει ένας μεγάλος αγώνας — τόσο από τις ομάδες πολιτών όσο και από το Υπουργείο— για το ότι και αυτά τα κτίσματα αξίζουν να σωθούν, είναι αρχιτεκτονική κληρονομιά. Αλλά το γεγονός ότι ο νόμος προστατεύει αυστηρότερα τα παλαιότερα των 100 ετών δημιουργεί πρόβλημα για τα κτήρια των τελευταίων 100 χρόνων. Για παράδειγμα, μπορεί να σου πουν ότι το 1924 δεν εμπίπτει στη νομοθεσία ακόμα, ενώ ένα κτήριο του 1923 μπήκε. Δηλαδή για έναν χρόνο διαφορά το ένα κτήριο μπορεί να μην διατηρηθεί, ενώ το άλλο μπορεί να σωθεί. Επιπλέον, υπάρχει και η αντίληψη ότι «δεν είναι πια σαν αυτά που υπήρχαν παλιά», ότι δηλαδή δεν είναι σπουδαία κτήρια. Αλλά δεν είναι έτσι. Οι Αμπελόκηποι δεν μπορούσαν να έχουν τα κτήρια της Βασιλίσσης Σοφίας. Έχουν όμως τη δική τους αρχιτεκτονική και κυρίως έχουν την αρχιτεκτονική του μοντέρνου κινήματος.

Η Πολιτεία πρέπει να αποφασίσει τι θέλει να διατηρήσει. Δεν μπορούν να χαθούν όλα. Δεν μπορούν σίγουρα να διατηρηθούν και όλα, αλλά δεν μπορούν και να χαθούν

05

Όψη του Μεγάρου των αδελφών Βλαστού. Πηγή: Αρχείο Εργοληπτικής/Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος.

06**06**

Μέγαρο αδελφών Βλαστού, έργο της Εργοληπτικής, σε σχέδια του Ανδρέα Κριεζή. Πηγή: Αρχείο Εργοληπτικής/ΕΒΕ.

07

Κατεδάφιση Μεγάρου Νεγρεπόντη, Αμαλίας και Όθωνος, δεκαετία του 1950. Πηγή: Αρχείο Ν. Καλογερά.

07

γιατί δεν έχουμε άπειρα κτήρια. Σκεφτείτε ότι σώζεται το 20% από αυτά που είχαν κτιστεί. Αυτό που έχει γίνει με τις κατεδαφίσεις είναι πραγματικά ένα έγκλημα. Και τώρα η έξαρση των κατεδαφίσεων θυμίζει, όπως λέω συχνά, τις περασμένες καταστροφικές δεκαετίες. Δεν υπάρχει βέβαια ο ίδιος αριθμός κτηρίων. Ο καθηγητής Μάνος Μπίρης έλεγε ότι τη δεκαετία του '50 και του '60 η Αθήνα ήταν ένα εργοτάξιο. Μπορούσες να φύγεις από το σπίτι και όταν γυρίσεις να μην υπάρχουν πια τα κτήρια στον δρόμο στον οποίο ζούσες. Μέσα στη Χούντα εκδίδονταν χιλιάδες άδειες κατεδαφίσεων. Είναι απίστευτο το τι γκρεμιζόταν. Επομένως, θεωρώ ότι αφού έχουν μείνει αυτά τα λίγα κτήρια, οφείλουμε να τα αντιμετωπίσουμε διαφορετικά, ας είναι και ταπεινότερα. Αξίζουν μια άλλη αντιμετώπιση. Πέρα από την αξία της μνήμης, της διατήρησης της ιστορικής ταυτότητας της πόλης, έχουν αξία λόγω της ποιότητας ζωής που προσφέρουν. Το χαμηλότερο ύψος τους, οι κήποι προσφέρουν στην πόλη ανάσες που τις έχει πλέον πολύ μεγάλη ανάγκη. Θα σου πει ο ιδιώτης: «Το δικό μου σπίτι θα κρατήσεις για να δημιουργήσεις αυτή την ποιότητα ζωής όταν κατεδάφισες το 80%». Εκεί έρχεται στην επιφάνεια η παντελής έλλειψη κινήτρων. Όχι απλώς δεν έχουν κίνητρα οι ιδιοκτήτες, αλλά υπάρχουν και αντικίνητρα: η φορολόγηση, τα κόστη. Γι' αυτό και προσπαθούμε ώστε το Πρόγραμμα ΔΙΑΤΗΡΩ που είχε εξαγγείλει η Κυβέρνηση να εφαρμοστεί, γιατί πλέον χρειάζεται να προσφερθεί οικονομική βοήθεια για να διατηρηθούν αυτά τα κτήρια.

—**Το πρόγραμμα ΔΙΑΤΗΡΩ, με σκοπό τη διατήρηση των παλαιών και εγκαταλελειμμένων κτηρίων, μια κυβερνητική εξαγγελία όπως είπατε, αποδεικνύεται τελικά λειτουργικό; Πρόσεξα ότι υπάρχει μια ομάδα που ονομάζεται «Το ΔΙΑΤΗΡΩ να γίνει πράξη!».**

Ναι, είμαστε κι εμείς μέσα σε αυτήν. Αναλάβαμε πρωτοβουλία άτομα που ασχολούμαστε με την προστασία να αναδειχούμε την ανάγκη εφαρμογής του προγράμματος ΔΙΑΤΗΡΩ που θα βοηθήσει τους ιδιοκτήτες διατηρητέων και παλαιών κτηρίων τα οποία είναι σε κακή κατάσταση να τα συντηρήσουν.

Το ΔΙΑΤΗΡΩ πιστεύουμε ότι θα συμβάλει καθοριστικά στη διατήρηση των κτηρίων και επιμένουμε όχι μόνο στη χρηματοδότηση της αποκατάστασής τους αλλά και στη χρηματοδότηση των στερεωτικών εργασιών, ώστε να μειωθεί ο κίνδυνος καταρρεύσεων που θέτουν σε κίνδυνο ανθρώπινες ζωές. Συγκεντρώθηκαν γύρω στις 3.000 υπογραφές σε αυτή την ομάδα που φτιάξαμε στο Facebook, και συνεργαστήκαμε 11 οργανώσεις, συντάξαμε μια επιστολή που στάλθηκε στον πρωθυπουργό (μαζί με τις υπογραφές) ζητώντας την εφαρμογή της εξαγγελίας. Να σημειωθεί ότι η ολοκληρωμένη προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς απαιτεί κατάλληλα μέσα χρηματοδότησης. Ελπίζω να πραγματοποιηθεί, για να βοηθηθούν οι ιδιοκτήτες. Προσωπικά πιστεύω ότι έστω και για δέκα σπίτια να επέλεγαν να δώσουν χρήματα, θα ήταν μια αρχή. Αρκεί να ξεκινήσει το πρόγραμμα και να δει ο κόσμος ότι έχει από κάπου βοήθεια, αλλιώς κοιτάζει να απαλλαγεί από το πρόβλημά του.

—**Δηλαδή να το γκρεμίσει, εννοείτε.**

Αν έχει χρήματα ή αν δει ότι δίνονται χρήματα, η κατεδάφιση δεν θα είναι η πρώτη του επιλογή. Γιατί τώρα προσπαθεί να γλιτώσει και από τον ΕΝΦΙΑ. Σκέφτεται «Έχω ένα σπίτι που δεν μπορώ ούτε να το εκμεταλλευτώ ούτε να το κατοικήσω»...

—**«Και φορολογούμαι»... Για τα εκλεκτικιστικά και τα μοντέρνα κτήρια, δεν θα ήταν χρήσιμο να έμπαινε ένα μάθημα στα σχολεία, να υπάρξει κάποια εκπομπή στην τηλεόραση, για να μεγαλώσει η εκτίμηση που τρέφει ο κόσμος, δηλαδή; Είναι πολύ σημαντικό αυτό που λέτε. Εμείς κάνουμε πολλά εκπαιδευτικά προγράμματα, είναι μία από τις δράσεις μας. Συνεργαζόμαστε με πολλά σχολεία, στα οποία πραγματοποιούμε τα προγράμματα. Ένα από αυτά είναι «Το παιχνίδι των ρυθμών», και αφο-**

08

ρά τους αρχιτεκτονικούς ρυθμούς, τους οποίους οι μαθητές μαθαίνουν να αναγνωρίζουν. Αρέσει στα παιδιά να προσπαθούν να αναγνωρίσουν ποιο είναι το νεοκλασικό, ποιο είναι το εκλεκτικιστικό, ποιο είναι το μοντέρνο. Ένα αντίστοιχο σεμινάριο προσφέρουμε για τους εκπαιδευτικούς, στο πλαίσιο του προγράμματος «Το Παιδί, η Πόλη και τα Μνημεία» που πραγματοποιεί η Τεχνόπολη του Δήμου Αθηναίων για όγδοο χρονιά. Είναι σπουδαίο πρόγραμμα! Η MONUMENTA έχει αναλάβει τις περιηγήσεις των σχολείων στις γειτονιές της Αθήνας. Το σεμινάριο της καταγραφής που παρακολουθούν οι εκπαιδευτικοί περιλαμβάνει και τους αρχιτεκτονικούς ρυθμούς. Γιατί είναι πολύ σημαντικό αυτό που λέτε, αν αρχίσεις να κοιτάς και να αναγνωρίζεις, αλλιώς εκτιμάς το κτήριο και θέλεις μετά και να το προστατεύσεις. Αλλά και στα σχολεία θα έπρεπε να είναι δραστηριότητα η αρχιτεκτονική και στην τηλεόραση. Στο ραδιόφωνο του 9.84 κάθε μέρα, στις 9.00 π.μ. και στις 5.00 μ.μ., η δημοσιογράφος Νάνσυ Αγγελουπούλου παρουσιάζει ένα κτήριο της Αθήνας με τη συνεργασία της MONUMENTA. Έμφαση δίνεται στον αρχιτεκτονικό ρυθμό του κτηρίου. Τις παρουσιάσεις αυτές τις αναρτούν και στην ιστοσελίδα του σταθμού. Προσπαθούμε ο κόσμος να ενημερώνεται, αλλά ξέρετε αυτό είναι μια σταγόνα στον ωκεανό!

—Φαντάζομαι ότι με τη δουλειά που έχετε κάνει, τις καταγραφές εννοώ, ήταν υποχρεωτικό σχεδόν να συνεργαστείτε με τον Δήμο.

Κατά τη διάρκεια της καταγραφής ενημερώσαμε όλους τους αρμόδιους φορείς και όσους ασχολούνται με την αρχιτεκτονική κληρονομιά. Ενημερώσαμε και τον Δήμο. Η καταγραφή έγινε με τη συνεργασία καθηγητών του Πολυτεχνείου και του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Είναι η Ελένη Μαϊστρου, ο Παναγιώτης Τουρνηκιώτης, ο Γιώργος Τζιτζιλιάκης

**Ο ΕΚΛΕΚΤΙΚΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ Ο ΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΣ
ΚΙΝΔΥΝΕΥΟΥΝ ΑΥΤΗ
ΤΗ ΣΤΙΓΜΗ. Ο
ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΙΣΜΟΣ
ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΕΤΑΙ,
ΚΥΡΙΩΣ ΧΑΡΗ ΣΤΗ
ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ.**

08

Εκλεκτικιστική κατοικία στην οδό Αγίας Λαύρας. Πηγή: MONUMENTA. Φωτ.: J. Vanderpool.

09

Οικία Γεωργίου Διαμαντόπουλου, Λουκιανού 34 και Χάρητος. Κτήριο του μοντέρνου κινήματος. Πηγή: MONUMENTA. Φωτ.: J. Vanderpool.

10

11

10-11

Κατεδάφιση κατοικίας του Μεσοπολέμου στο Ψυχικό, 2023. Πηγή: MONUMENTA.

και ο αείμνηστος Ανδρέας Συμεών. Επιδιώκουμε να συνεργαζόμαστε με τον Δήμο, και με τους συλλόγους σε κάθε γειτονιά, και με τα Πανεπιστήμια. Η συνεργασία με την Τεχνόπολη και τον 9.84 του Δήμου είναι κάτι που μας χαροποιεί ιδιαίτερα. Αυτό που ήταν καταπληκτικό όσο καταγράφαμε, και το συνεχίζουμε ακόμα, είναι η συνεργασία μας με τους κατοίκους σε κάθε γειτονιά καθώς και με τους προέδρους των Δημοτικών Κοινοτήτων. Οργανώσαμε από κοινού συναντήσεις, παρουσιάσαμε την πορεία του προγράμματος, παρουσιάσαμε την αρχιτεκτονική του κάθε δημοτικού διαμερίσματος, του 7ου, του 5ου, του 6ου, του 1ου και έτσι γνωρίζαμε και κόσμο, ο οποίος μας ανατροφοδοτούσε με υλικό μέσω συνεντεύξεων ή μας έδινε στοιχεία για τα κτήρια. Οι πληροφορίες τους είναι πολύτιμες γιατί όλα αυτά τα μεσοαστικά και τα μικροαστικά κτήρια που έχουμε δεν είναι μελετημένα και δημοσιευμένα. Αποτελεί πηγή πληροφόρησης η προφορική μαρτυρία.

— **Δηλαδή κάνετε ενός είδους «ανθρωπολογική έρευνα πεδίου»;**

Ναι. Κι αυτό ήρθε στην πορεία, γιατί δεν μπορείς να καταγράφεις χωρίς να μιλάς με τους ανθρώπους. Ωστόσο, και οι ίδιοι θέλουν να μιλήσουν. Είναι συγκινητικό ότι λαμβάνουμε mails από ιδιοκτήτες κτηρίων που γράφουν «Έχω το σπίτι μου εκεί, θέλετε να σας δώσουμε πληροφορίες;». Το τελευταίο διάστημα είναι σε εβδομαδιαία βάση η αποστολή πληροφοριών. Και μας στέλνουν και αρχεία, που είναι σπουδαία. Όταν καταγράφουμε, κτυπάμε το κουδούνι και ζητάμε πληροφορίες. Ο κόσμος είναι πρόθυμος να βοηθήσει και αυτό μάς βοήθησε να συγκεντρώσουμε πολλές πληροφορίες.

— **Ένα μεγάλο θέμα των ημερών είναι οι κατεδαφίσεις κτηρίων.**

Οι κατεδαφίσεις είναι πολλές, κυρίως λόγω της αντιπαροχής, σε όλη την Ελλάδα. Λαμβάνουμε καθημερινά εκκλήσεις για να παρέμβουμε. Αν δεν δοθούν κίνητρα δεν θα σταματήσουν. Ακόμα κι όταν ένα κτήριο είναι εγκαταλελειμμένο και σε κακή κατάσταση, δεν επιτρέπεται η πρώτη αντίδραση να είναι να κατεδαφιστεί, αλλά αν μπορεί να σωθεί, αν μπορούν να βοηθηθούν οι ιδιοκτήτες του να το διατηρήσουν. Γιατί στο τέλος δεν θα μείνει τίποτα. Επίσης έχουμε αρκετές περιπτώσεις διατηρητέων που κατεδαφίστηκαν χωρίς κανείς να το πάρει είδηση. Κατά τη διαδικασία της καταγραφής, εντοπίσαμε κτήρια στην Αθήνα και σε άλλες πόλεις, όπως στο Άργος Ορεστικό. Όταν εντοπίζουμε τέτοιες περιπτώσεις στέλνουμε επιστολές στον αρμόδιο φορέα προστασίας που έχει κηρύξει το κτήριο.

— **Αυτό που δεν καταλαβαίνω είναι ότι ναι μεν στις δεκαετίες του '50 και του '60 υπήρχαν και ιστορικοί λόγοι...**

Και οικονομικοί.

— **Ασφαλώς, και οικονομικοί. Τώρα όμως γιατί έχει επανέλθει αυτό το φαινόμενο της κατεδάφισης;**

Τότε ήταν πολύ μεγάλες οι πιέσεις, υπήρχε τρομακτική έλλειψη κατοικίας. Ο κόσμος ερχόταν στην Αθήνα για να αναζητήσει δουλειά. Γι' αυτό και βρέθηκε η πιο οικονομική λύση της πολυκατοικίας, ουσιαστικά για να αποκατασταθεί ο κόσμος. Βεβαίως, υπήρχε και η εκμετάλλευση της γης, από την πλευρά των εργολάβων. Το λάθος ήταν ότι κατεδαφίστηκαν τα προγενέστερα κτήρια, ενώ δεν έπρεπε. Η πόλη μπορούσε να επεκταθεί προς τα έξω. Εδώ κατεδαφίζονταν τα νεοκλασικά μέγαρα για να χτιστούν πολυκατοικίες. Έπαιξε ρόλο ότι δόθηκαν υψηλοί συντελεστές δόμησης, κάτι που ειδικά μέσα στη Χούντα έφτασε στο αποκορύφωμα, επομένως η μονοκατοικία του ενός ορόφου μετατρέποταν σε έξι ορόφους. Αντίθετα, στο εξωτερικό ήταν εξαρχής ψηλά τα κτήρια, δεν υπήρχε λόγος να τα κατεδαφίσουν. Το ίδιο συμβαίνει και τώρα. Στη θέση των διώροφων, π.χ., κτίζονται πολυκατοικίες. Γιατί υπάρχει η ανάγκη μιας σύγχρονης κατοικίας, βέβαια, αλλά και αξιοποίησης της ιδιοκτησίας. Η ανάγκη να κτίσει κανείς κάτι μεγαλύτερο εξακολου-

12
Εθελόντριες συνεργάτιδες κατά τη διάρκεια της επιτόπιας καταγραφής.
Πηγή: MONUMENTA.

θεί να υπάρχει. Όπως και η ανάγκη εύρεσης στέγης — αυτό είναι ένα θέμα, βλέπουμε ότι δυσκολεύεται ο κόσμος να βρει, να νοικιάσει ή να αγοράσει, σπίτι. Αλλά υπάρχουν τόσα παλιά κτήρια, δηλαδή τόσες παλιές πολυκατοικίες, που θα μπορούσαν να ανακαινιστούν και να συντηρηθούν! Η οικονομία αυτής της χώρας είναι συνδεδεμένη με την ανοικοδόμηση. Έπειτα από τα χρόνια της οικονομικής κρίσης και τα χρόνια του κορωνοϊού, παραμένει η ίδια νοοτροπία, ότι η ανοικοδόμηση «δίνει δουλειά» και το ένα φέρνει το άλλο.

—Τον περασμένο Φεβρουάριο διοργανώσατε μαζί με τον Δήμο Αθηναίων μια έκθεση φωτογραφίας του εικαστικού Τόλη Τατόλα με τίτλο «Απομεινάρια μιας πτώσης». Ο Τατόλας αποτυπώνει με τον φακό του τα απομεινάρια εσωτερικών χώρων παλαιών γκρεμισμένων κτηρίων που διατηρούνται στις μεσοτοιχίες με μεταγενέστερα. Αυτό που σας έφερε κοντά ήταν η συμπληρωματικότητα των δύο τύπων καταγραφής;

Ο Τόλης Τατόλας ασχολείται με ένα μεγάλο πρότζεκτ εδώ και δέκα χρόνια. Φωτογραφίζει αυτά τα κτήρια, ουσιαστικά τα αποτυπώματα των παλιών κτηρίων, σε πολλές πόλεις, ακόμα και στο εξωτερικό. Εμείς αναζητούσαμε έναν τρόπο ενημέρωσης του κόσμου για τις κατεδαφίσεις. Και πάντα αναρωτιόμασταν γιατί οι καλλιτέχνες να μην συμβάλλουν με το έργο τους στην ευαισθητοποίηση του κοινού για τις κατεδαφίσεις. Έτυχε να τον γνωρίσω μέσω ενός κοινού φίλου, είδα το έργο του και του προτείναμε να κάνουμε αυτή την έκθεση. Το προτείναμε και στον Δήμο Αθηναίων κι η αλήθεια είναι ότι αμέσως έγινε δεκτή η πρότασή μας. Η έκθεση φιλοξενήθηκε στην Τεχνόπολη. Πάντως, όσον αφορά τη δουλειά του Τόλη Τατόλα είναι ακριβώς σαν να συμπληρώνει ο ένας τον άλλο. Κι ο ίδιος το λέει αυτό γιατί για μας το έργο του παραμένει καταγραφικό. Το απομεινάρι του κτηρίου δίνει πολλές πληροφορίες, τον αριθμό των ορόφων, τα παράθυρα, τη μορφή της στέγης, τις τοιχογραφίες. Και πέρα από την εικαστική του ματιά — γιατί οι φωτογραφίες είναι εξαιρετικές —, και τα μηνύματα που περνάει είναι κοινά. Θέλουμε κι εμείς να αναδειξουμε τις κατεδαφίσεις και την απώλεια αυτής της πόλης. Και έτσι έχεις ένα κομμάτι που καταγράφει και τεκμηριώνει και ένα άλλο που δείχνει την απώλεια, την οποία εκείνος θέλει να δείξει, όπως και εμείς, με την ελπίδα να σταματήσει να χάνεται αυτή η πόλη! Και νομίζω ότι ίσως τελικά περισσότερα πράγματα είπαμε με αυτή την έκθεση παρά με την προσπάθεια που κάναμε με Δελτία Τύπου, με ομιλίες. Τώρα προσπαθούμε να προχωρήσουμε σε μια έκδοση σχετική με την έκθεση αυτή, στην οποία θα περιληφθούν τα εξαιρετικά, πολύ δυνατά κείμενα που έγραψαν ο Αλέξανδρος Παπαγεωργίου-Βενετάς, ο Δημήτρης Δαμάσκος, ο Μανώλης Ηλιάκης, ο Βασίλης Κολώνας, ο Κώστας Τσιαμπάος, η Εύη Μπανιωτοπούλου και ο καλλιτέχνης.

—Τον Αύγουστο του 1933, όπως διάβασα, περνώντας από την οδό Μιχαήλ Βόδα, ο Le Corbusier στάθηκε μπροστά στο σχολείο που είχε φτιάξει ο Κυριακούλης Παναγιωτάκος. Δίχως να διστάσει, ο διάσημος Ελβετός σπκώσε την πένα του και άφησε στον τοίχο τα συγχαρητήριά του: «Compliments de Le Corbusier». Ο αρχιτέκτονας του Μεσοπολέμου Παναγιωτάκος είναι ίσως γνωστότερος για την Μπλε Πολυκατοικία στην πλατεία Εξαρχείων. Δεν είναι όμως ο μόνος γνωστός αρχιτέκτονας που κρύβεται πίσω από σχολεία. Ένα δίκτυο ιστορικών σχολείων της Αθήνας θέλησε να συστήσει η MONUMENTA καταγράφοντας αρχικά δεκαπέντε από αυτά. Κυρία Γρατσία, θα θέλατε να μας μιλήσετε για τα κρατικά προγράμματα κατασκευής σχολικών κτηρίων στην Ελλάδα; Και να μας δώσετε επιπλέον κάποια παραδείγματα σχολείων που χαρακτηρίζετε ιστορικά;

Η Αθήνα έχει την τύχη αυτή τη στιγμή να παρουσιάζει ένα καταπληκτικό σύνολο κτηρίων του μοντέρνου κινήματος. Έρχονται φοιτητές και αρχιτέκτονες από το εξωτερικό για να επισκεφθούν αυτά τα κτήρια. Εκτός από τα σχολικά κτήρια είναι και τα νοσοκο-

12

13

14

13

Ο φωτογράφος Jeff Vanderpool κατά τη διάρκεια της καταγραφής. Πηγή: MONUMENTA.

14

Φωτογράφιση κτηρίων στο πλαίσιο σεμιναρίου φωτογραφίας της MONUMENTA. Πηγή: MONUMENTA. Φωτ.: J. Vanderpool.

**ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙΣ ΝΑ
ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΙΣ ΧΩΡΙΣ
ΝΑ ΜΙΛΑΣ ΜΕ ΤΟΥΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ. ΟΤΑΝ
ΚΑΤΑΓΡΑΦΟΥΜΕ,
ΚΤΥΠΙΑΜΕ ΤΟ
ΚΟΥΔΟΥΝΙ ΚΑΙ
ΖΗΤΑΜΕ
ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ. Ο
ΚΟΣΜΟΣ ΕΙΝΑΙ
ΠΡΟΘΥΜΟΣ ΝΑ
ΒΟΗΘΗΣΕΙ.**

μεία —γιατί και νοσοκομεία εξαιρετικά κτίστηκαν εκείνη την εποχή—, τα βιομηχανικά κτήρια και άλλα. Όσον αφορά τα σχολεία, αυτό ήταν ένα Πρόγραμμα που είχε ξεκινήσει ο Κωνσταντίνος Γόντικας και το συνέχισε ο Γεώργιος Παπανδρέου, υπουργοί Παιδείας στην κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου, τις δεκαετίες του '20 και του '30. Το πρόγραμμα συνδέεται βέβαια με την πεποίθηση ότι πρέπει να χτίσεις σχολεία για να αναπτυχθεί η χώρα. Έτσι, σχεδιάζονται και χτίζονται περίπου 3.000 σχολικά κτήρια σε όλη την Ελλάδα. Αλλά το σημαντικό είναι ότι καλούν νέους αρχιτέκτονες είτε από το εξωτερικό είτε από τη Σχολή Αρχιτεκτόνων του Πολυτεχνείου (η οποία ιδρύθηκε το 1917), και τους αναθέτουν να σχεδιάσουν αυτά τα κτήρια σύμφωνα με τις επιταγές της μοντέρνας αρχιτεκτονικής. Αυτό δεν θα γινόταν ποτέ σήμερα. Στη Νέα Φιλαδέλφεια, όπου κατοικούσα και είχε ένα τέτοιο σχολείο, του Νίκου Μπτοσάκη, ο δήμαρχος, ο Νικόλαος Τρυπιάς (1951–1965), όταν υποδεχόταν ξένους επισκέπτες στον Δήμο, τους καλούσε να δουν το σχολείο αυτό και το άλσος της Νέας Φιλαδέλφειας. Κι αυτό ακόμα κάτι δείχνει. Ήταν πολύ περίφανοι γι' αυτό το κτήριο. Αυτά τα σχολικά κτήρια σχεδιάστηκαν με βάση τις αρχές του μοντερνισμού. Απλά, γεωμετρικά, λειτουργικά σχέδια σχολείων, που έχουν πλέον αιθουσες εκδηλώσεων, γυμναστήρια, τρεχούμενο νερό —σκεφτείτε ότι δεν υπήρχαν αυτές οι ανέσεις— και στα οποία τώρα μπορούσε να εφαρμοστεί το πρόταγμα «νους υγιής εν σώματι υγιεί». Έτσι η Αθήνα αποκτά αυτό το σύνολο κτηρίων. Ο Πάτροκλος Καραντινός επιμελήθηκε το βιβλίο *Τα νέα σχολικά κτήρια* κι έτσι έχουμε από κάθε περιοχή, κυρίως πόλεις, τα σημαντικότερα, με φωτογραφίες, με στοιχεία. Όπως το γνωστό σχολείο του Δημήτρη Πικιώνη, το 14ο σήμερα Δημοτικό Σχολείο στη Σίνα, του Παναγιωτάκου στη Μιχαήλ Βόδα και Λιοσίων, όπου ο Le Corbusier έγραψε τα συγχαρητήριά του. Άλλα παραδείγματα έχουμε στη Νέα Φιλαδέλφεια, όπως ανέφερα, στη Νάξο, στη Σύρο, στην οδό Καλλισπέρη, το οποίο σχεδίασε ο Πάτροκλος Καραντινός. Ο Δήμος οφείλει να συντηρήσει αυτά τα σχολεία που σχεδιάστηκαν από σημαντικούς αρχιτέκτονες και είναι σε λειτουργία. Στο σημείο αυτό, να αναφέρω ότι έπειτα από την πολυετή συνεργασία μας με το 56ο Γυμνάσιο Αθηνών, επί της οδού Αχαΐας 3, αναρτήσαμε μία πινακίδα στο σχολείο —είναι ένα από τα 3.000 κτήρια που κτίστηκαν—, στην οποία δίνονται πληροφορίες για την ιστορία του. Το είχε σχεδιάσει ένας επίσης σημαντικός αρχιτέκτονας του Μεσοπολέμου, ο Άγγελος Σιάγας. Διατηρείται κατά το ήμισυ. Το άλλο μισό το κατεδάφισαν για να χτίσουν νέο. Αντίστοιχες δράσεις κάναμε και σε άλλα κτήρια που έχουμε μελετήσει, με πιο πρόσφατη αυτήν στο 14ο Δημοτικό Σχολείο. Να σημειωθεί εδώ πως η ανέγερση αυτών των κτηρίων συνδέεται με την επικράτηση της χρήσης του μπετόν αρμέ, που δίνει δυνατότητες για μεγάλα κτήρια, μεγάλα ανοίγματα, κολόνες κ.ά.

—Υπάρχει και ένα σχολείο που είναι στην Κηφισιά;

Δεν είναι σχολείο. Στο πλαίσιο της συνεργασίας μας με το 56ο Γυμνάσιο, αναρτήσαμε πινακίδα στο κτήριο στο οποίο αναφέραμε. Είναι ένα κτήριο του Μεσοπολέμου, στον αριθμό 4 της Κηφισιάς. Στο κτήριο αυτό έγινε η παράδοση της Αθήνας στους Γερμανούς. Ήταν διώροφο, στο ισόγειο υπήρχε καφενείο και έχει ένα απίστευτο καταφύγιο, γιατί όλα αυτά τα κτήρια έχουν και καταφύγια. Η παράδοση της πόλης, όταν μπήκαν οι Γερμανοί, έγινε στο καφενείο και ο Ανδρέας Γλετζάκης, ο ιδιοκτήτης, που ήταν από την Κρήτη, στεναχωρήθηκε πάρα πολύ που έγινε ένα τόσο άσχημο γεγονός στο καφενείο του και από τον θυμό του χτύπησε με το χέρι το μαρμαρίνο τραπέζακι που έσπασε — μάλιστα υπάρχει ακόμα αυτό το τραπέζακι. Ο εγγονός του τώρα έχει ένα κατάστημα εκεί. Αναρτήσαμε λοιπόν μια πινακίδα και είναι πολύ ωραίο γιατί όποιος περάσει, τη διαβάζει. Είναι το ελάχιστο που μπορείς να κάνεις γι' αυτή την πόλη. Μία ακόμη πινακίδα αναρτήσαμε στη Γυθείου 8, σε συνεννόηση με τον ιδιοκτήτη ενός ωραίου κτηρίου του μοντέρνου κινήματος, και σε κάθε ανάλογη περίπτωση διοργανώνουμε μια μικρή εκδήλωση, την οποία παρακολουθούν παιδιά και γονείς, καθώς και μια ξενάγηση στην περιοχή.

— Δεν πρέπει να σας φτάνει το 24ωρο για αυτές τις δράσεις.

Δουλεύω πολύ, είναι αλήθεια, μεταξύ άλλων επειδή δεν έχουμε εργαζόμενους. Οι συνεργάτες και συνεργάτιδες είμαστε σε εθελοντική βάση. Δεν κρύβω ότι μου αρέσει πάρα πολύ. Έχει φτάσει σχεδόν στα όρια της υπερβολής. Δηλαδή δεν υπάρχει περίπτωση να συναντήσω κάποιον άνθρωπο και να μην του πω «Έχετε ένα κτήριο...». Ή να μην σταματήσω, όπου περπατάω, για να φωτογραφίσω, να ρωτήσω τον κόσμο, να πάρω συνεντεύξεις. Ενώ λέω «Θα πας βόλτα και δεν θ' ασχοληθείς σήμερα μ' αυτά», δεν μπορώ. Και με στεναχωρεί πολύ το θέμα των κατεδαφίσεων. Έπειτα από τόσα χρόνια, μοιάζει να μην έχει γίνει καμία πρόοδος. Έγιναν τόσοι αγώνες, ασχολήθηκαν τόσοι φορείς, ψηφίστηκαν τόσοι νόμοι, και τώρα οι τελευταίες εξελίξεις στην ανοικοδόμηση τα πάνε πάλι όλα πίσω. Και δεν υπάρχει αντίσταση σε αυτό. Αλλά, όπως είπαμε, η λύση είναι τα σχολεία, πρέπει με τα σχολεία να κάνουμε δουλειά, εκπαιδευτικά προγράμματα με τους μαθητές. Οι μεγάλοι άνθρωποι δεν πρόκειται να αντιδράσουν. Όχι πως δεν υπάρχει αντίδραση —εμείς δεχόμαστε απ' όλη την Ελλάδα παράπονα, διαμαρτυρίες, καταγγελίες— αλλά, όπως είπα, είναι λίγοι για να κάνουν τη διαφορά. Έχουμε όμως και νίκες, εξαιτίας της μεγάλης αντίδρασης των πολιτών, όπως για το κτήριο του Κουρεμένου στη Διονυσίου Αεροπαγίτου. Χάρη στους πολίτες σώθηκε το κτήριο του Κουρεμένου. Και οι προσφυγικές πολυκατοικίες στην Αλεξάνδρας. Η MONUMENTA συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην κήρυξη της οικίας Καλλισπέρη, του κινηματογράφου Άστρον, της κλωστοϋφαντουργίας Τεγόπουλου, του Λαναρά, της ΠΥΡΚΑΛ Ελευσίνας, του πρώην 401 Στρατιωτικού Νοσοκομείου κ.ά. Σήμερα είναι πιο εύκολο να κινητοποιήσεις τον κόσμο χάρη στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Παρ' όλα αυτά, οι δυσκολίες είναι μεγάλες στην προστασία της νεότερης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και η αντιμετώπισή τους απαιτεί μεγάλη προσπάθεια και πολύ χρόνο.

— Φαντάζει μεγάλη πολυτέλεια να θέλει κανείς να σώσει κτήρια.

Ναι, αυτό μας λένε: «Είναι πολυτέλεια αυτό με το οποίο ασχολείστε», αλλά δεν είναι έτσι. Τα κτήρια είναι η ιστορία, η καθημερινότητά μας, η ποιότητα ζωής. Η προσπάθεια της MONUMENTA είναι και μια αντίσταση σε αυτή τη λαίλαπα των κατεδαφίσεων. Αλλάζουν παγκοσμίως τα πράγματα. Οι γενιές των δεκαετιών του '50 και του '60 φεύγουν τώρα. Αυτές οι γενιές έζησαν μια άλλη χώρα. Οι νεότεροι δεν έχουν σχέση με αυτήν, είναι αποκομμένοι από το ιστορικό παρελθόν της και σε λίγο, όπως έλεγε ο Τσαρουχής, «Τα νέα παιδιά ίσως να θεωρούν σπίτια μόνο τις πολυκατοικίες». Όλο αυτό το κομμάτι χάνεται. Γι' αυτό είναι σημαντικές οι δράσεις στα σχολεία, για να γνωρίσουν τα παιδιά και να αντισταθούν. Κάποιος ν' αγωνιστεί, κάποιος ν' ασχοληθεί μετά από εμάς.

— Ποιος ήταν ο πρώτος που σκέφτηκε τη MONUMENTA;

Πώς ξεκίνησε η MONUMENTA... Δούλευα στην Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού, ασχολιόμουν με σχετικά θέματα και παρακολουθούσα παράλληλα στο Πολυτεχνείο ένα μεταπτυχιακό για την Προστασία Μνημείων. Είχα πάντα μεγάλη αγάπη για την Αρχιτεκτονική. Και όταν ήμασταν φοιτητές στο Πολυτεχνείο, στην Προστασία Μνημείων, μου είχε προτείνει ένας εκδοτικός οίκος να εκδώσουμε ένα περιοδικό της UNESCO στα ελληνικά. Δεν καταφέραμε να βρούμε χρηματοδότηση και το σχέδιο δεν προχώρησε. Τότε σκέφτηκα: Γιατί να μην κάνουμε εμείς ένα ηλεκτρονικό περιοδικό που να είναι για τη φύση και για την αρχιτεκτονική, που να είναι διττό; Το πρότείνω σε συμφοιτητές μου από την Προστασία Μνημείων, και ξεκινήσαμε να φτιάχνουμε αυτό το περιοδικό. Η MONUMENTA, λοιπόν, ξεκίνησε σαν περιοδικό, η ιστοσελίδα μας έχει έξι τεύχη. Είναι περιοδικό, δεν είναι ιστοσελίδα κανονική. Τώρα φτιάχνουμε την καινούργια ιστοσελίδα μέσα από το πρόγραμμα της Εργοληπτικής που χρηματοδότησε το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος. Το πρώτο τεύχος του περιοδικού ήταν το «Αστικός χώρος, Αστικό πράσινο». Σιγά σιγά άρχισε να επικοινωνεί κόσμος μαζί μας, για να μας πει ότι

Οικία Γιαμαλάκη στην οδό Αγίων Ασωμάτων. Τα σχέδια της ανακαίνισης έκανε ο αρχιτέκτων Γεώργιος Διαμαντόπουλος. Πηγή: MONUMENTA. Φωτ.: J. Vanderpool.

κινδυνεύει το τάδε κτήριο. Αρχίσαμε λοιπόν να δραστηριοποιούμαστε. Εν τω μεταξύ έφυγα από την Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού και επικεντρώθηκα στη MONUMENTA. Δημιουργήθηκε μια αρχική ομάδα ανθρώπων με τη Μαρία Κονωίτη, τον Ηλία Μαυροειδή, τη Βιργινία Σιδεράκη, την Ελένη Παπαθωμά και τον Ζαννή Πιττακίδη. Ιδρύσαμε την αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία με σκοπό την έκδοση του περιοδικού. Οι περισσότεροι έχουν αποχωρήσει και στη θέση τους είναι εδώ και πολλά χρόνια η Κατερίνα Χατζηκωνσταντίνου, ο Ηλίας Μαυροειδής και ο Στέλιος Λεκάκης, αυτός είναι ο πυρήνας της, οι «εταίροι» που λέμε. Εκτός από τους εταίρους υπάρχει μια ομάδα συνεργατών-μελών πολύ κοντά στη MONUMENTA, οι οποίοι στηρίζουν πολύ τη δράση της. Αυτό που μας έδωσε μεγάλη ώθηση, όμως, ήταν όταν καταθέσαμε στο Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος την πρόταση να χρηματοδοτήσει την καταγραφή των κτηρίων, και το δέχτηκε. Αυτό μας επέτρεψε να αυξήσουμε την κινητοποίηση και τη δραστηριότητά μας, έκανε πιο γνωστή τη δράση μας. Ωστόσο, πρέπει να πούμε ότι είμαστε πολύ δραστήριοι. Με ελάχιστα έξοδα, κάνουμε πάρα πολλά πράγματα, συνεργαζόμαστε και με τις τοπικές κοινωνίες, με κατοίκους κι έτσι βοηθάει ο ένας τον άλλο.

—Η MONUMENTA ήταν ανάμεσα σε άλλους πολλούς που αντέδρασαν για τις πρόσφατες επεμβάσεις στην Ακρόπολη: για το εύρος των διαστρώσεων, την έλλειψη μελέτης εκλεπτύνσεων στον σχεδιασμό, εν τέλει το σπάσιμο της εδραιωμένης σχέσης των μνημείων με τον φυσικό βράχο. Σας έχουν μεταπειστεί οι εξηγήσεις του Μανόλη Κορρέ;

Συμμετείχαμε σε όλη αυτή την προσπάθεια που έγινε από πολλούς φορείς και επιστήμονες και αφορούσε όλα αυτά που αναφέρατε. Εκφράσαμε την ανησυχία μας για το εύρος των επεμβάσεων και ότι αντιβαίνουν στις διεθνείς συμβάσεις για την προστασία των μνημείων. Εγώ εξακολουθώ όταν τις βλέπω να νιώθω ότι είναι «βαριές» σε σχέση με το μνημείο, κυριαρχούν.

Βεβαίως, υπάρχει και το αντεπιχείρημα ότι οι επεμβάσεις αυτές επιτρέπουν ουσιαστικά να κινηθεί περισσότερος κόσμος, ότι προσφέρεται καλύτερη πρόσβαση στα άτομα με ειδικές ανάγκες. Και πάλι όμως δεν ήταν απαραίτητες τόσο μεγάλες επεμβάσεις.

Ύστερα, υπάρχει και ένα θέμα με τον μαζικό τουρισμό στην Αθήνα. Γιατί η πόλη δεν έχει τις υποδομές, δεν έχει την κλίμακα για τέτοιους αριθμούς τουριστών. Ακόμα και στην Ακρόπολη δεν θα έπρεπε να ανεβαίνουν μαζικά οι τουρίστες. Πρέπει να σεβόμαστε αφενός τα μνημεία μας, κι αφετέρου τη ζωή των ανθρώπων. Συμμετείχαμε σε ένα πρόγραμμα της Σχολής Χιλλ που περιλάμβανε περιήγηση στα Αναψώτικα, και διαβάζαμε παντού «Ζουν άνθρωποι εδώ», δηλαδή «Κάντε ψυχία». Ο τουρισμός δεν μπορεί να έχει χαρακτηριστικά κατανάλωσης — κατανάλωσης του τόπου μας, της ιστορίας μας. Χρειάζεται διαχείριση εκ μέρους μας. Βλέπουμε ότι σε άλλες πόλεις, ειδικά στη Βαρκελώνη και στη Βενετία, υπάρχει η τάση του περιορισμού όσον αφορά τον τουρισμό. Γιατί οι άνθρωποι στις πόλεις αυτές δεν μπορούν να ζήσουν πια, είναι σαν να διώκεται ο κάτοικος. Χρειάζεται ένα μέτρο. Σεβόμαστε τους κατοίκους, δεν δεχόμαστε τα πάντα επειδή ο τουρισμός φέρνει χρήματα... Και νομίζω πως συνδέονται τα μεγέθη των διαδρόμων πάνω στην Ακρόπολη με αυτόν τον μαζικό τουρισμό.

—Συμφωνείτε ότι ο τουρισμός και τα Airbnb έχουν ζωντανέψει το κέντρο της πόλης; Και πώς επιδρούν στη διατήρηση των κτηρίων;

Η Αθήνα τα τελευταία χρόνια δέχεται τεράστιο αριθμό τουριστών που μένουν αρκετές μέρες. Ως αποτέλεσμα βλέπουμε μια πόλη γεμάτη κόσμο, που προσπαθεί να ανταποκριθεί μετατρέποντας τα πολυώροφα κτήρια σε ξενοδοχεία και Airbnb αλλά και τα μικρότερα κυρίως σε Airbnb, και ανοίγοντας παντού εστιατόρια. Σίγουρα ο τουρισμός έχει οφέλη για τον τόπο και για τα παλιά κτήρια γιατί ανακαινίζονται. Πολλοί είναι οι τουρίστες που επιθυμούν να μείνουν σε ιστορικά κτήρια. Ωστόσο υπάρχει και εδώ μια

16

Η εξέδρα του Ιπποδρόμου σχεδιάστηκε από τους αρχιτέκτονες Αλ. Νικολούδη και Σ. Μαγιάση, τη δεκαετία του 1920. Πηγή: Αρχείο Εργοληπτικής/ΕΒΕ.

16

17

18

17

Εγκαίνια κατασκευής της σήραγγας σύνδεσης των σταθμών Ομονοίας και Αττικής. Πηγή: Αρχείο Εργοληπτικής/ΕΒΕ.

18

Συντήρηση του Αρχείου της Εργοληπτικής από τις Μ. Σωτηροπούλου και Ε. Ελευθεράκη. Πηγή: MONUMENTA.

υπερβολή. Ολόκληρη πόλη μετατρέπεται σε ξενοδοχείο και εστιατόριο. Ιστορικά κτίρια αλλοιώνονται για να ανταποκριθούν στις ανάγκες αυτές. Παράδειγμα το ιστορικό κτήριο της Διπλαρείου Σχολής, που θα διατηρήσει το κέλυφος αλλά εσωτερικά θα γίνει ένα πολύ μεγάλο ξενοδοχείο. Επίσης, με τον τρόπο αυτό διώκεται η κατοικία στο ιστορικό κέντρο και χάνεται πιστεύω η ιστορική της ταυτότητα.

—Η MONUMENTA προστατεύει όμως και τη φυσική κληρονομιά. Τι δράσεις έχετε αναλάβει γι' αυτόν τον σκοπό;

Η MONUMENTA ασχολείται κυρίως με τον περιβάλλοντα χώρο των μνημείων και το τοπίο. Οι δράσεις μας για την προστασία τους περιλαμβάνουν παρεμβάσεις και διοργάνωση ημερίδων και δημόσιων συζητήσεων. Ένα από τα πρώτα προγράμματά μας είναι το «Τοπικές κοινωνίες και Μνημεία» που εφαρμόζουμε κυρίως στη Νάξο, το οποίο αποβλέπει στην ενεργοποίηση των πολιτών, δηλαδή οι ίδιοι να αναλαμβάνουν δράση. Τη Νάξο την επιλέξαμε επειδή είναι ο τόπος καταγωγής μας — ο δικός μου και του συνεργάτη της MONUMENTA Στέλιου Λεκάκη. Στο πλαίσιο αυτού του προγράμματος έχουμε ασχοληθεί με την προστασία του τοπίου της Νάξου.

—Δηλαδή ας πούμε, ενεργοποιείτε τους κατοίκους...

Αυτό που γίνεται σε αυτό το Πρόγραμμα είναι ότι οργανώνουμε ετήσιες συναντήσεις με μια θεματική, π.χ. μνημεία της Νάξου σε κίνδυνο, παραδοσιακοί οικισμοί, τοπίο, αγροτικά μνημεία. Και προσπαθούμε να είναι οι ίδιοι οι πολίτες εκείνοι που παρουσιάζουν το πρόβλημα ή τις δράσεις. Καλούμε δηλαδή τους κατοίκους να μιλήσουν οι ίδιοι για ενέργειες που μπορεί να έχουν γίνει ή για προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα μνημεία, το τοπίο της Νάξου, και καλούμε και ειδικούς και γίνεται συζήτηση. Επίσης, δημοσιεύουμε τα Πρακτικά της κάθε συνάντησης. Και γενικά σε όλες τις περιοχές προσπαθούμε να έρθουμε σε επαφή με την τοπική κοινωνία και να συνδιοργανώσουμε την εκδήλωση ή να δώσουμε τη δυνατότητα στην ίδια την κοινωνία να προβάλει το πρόβλημα.

—Διάβασα ότι συνεχίζετε το πρόγραμμα καταγραφής και ανάδειξης κτηρίων στον Πειραιά τώρα. Ποια είναι η διαφορά Πειραιά και Αθήνας; Ο συμμαχικός βομβαρδισμός του Πειραιά το 1944 επηρεάζει σημαντικά το τοπίο;

Πήραμε μια συνέντευξη μαγική από τον Δημήτρη Μερεμέτη, που είναι Πειραιώτης. Ήταν υφασματέμπορος, στην Ηρώων Πολυτεχνείου, όπως ήταν κι ο πατέρας του. Όταν ο Δημήτρης Μερεμέτης ήταν 12 χρονών έγινε ο βομβαρδισμός. Στη συνέντευξη τον έχει περιγράψει λεπτό προς λεπτό — μια λυπητερή αφήγηση βέβαια. Αυτό που μας είχε πει είναι ότι καταστράφηκαν μεγάλα τμήματα του Πειραιά και βέβαια και πολλά νεοκλασικά που υπήρχαν, οπότε ένα μεγάλο κομμάτι της απώλειας της προπολεμικής αρχιτεκτονικής του οφείλεται στους βομβαρδισμούς. Ξεκινήσαμε τη δράση μας και στον Πειραιά το 2022, έπειτα από πρόταση της αρχιτέκτονος Σταματίνας Μαλικούτη, η οποία έχει μελετήσει τον Πειραιά και έχει εκδώσει βιβλία για την αρχιτεκτονική του. Μέχρι τώρα έχουμε δώσει μεγαλύτερη βαρύτητα στις συνεντεύξεις και έχουμε κάνει πιλοτικές καταγραφές. Φέτος σχεδιάζουμε να ξεκινήσουμε συστηματικά, με τη συνεργασία και του κόσμου. Είναι εξαιρετικός ο Πειραιάς. Έχει κι αυτός ένα τεράστιο απόθεμα, που επίσης κινδυνεύει. Έχει πολύ σημαντική αρχιτεκτονική, και νεοκλασική και εκλεκτικιστική, και λιγότερα μοντέρνα απ' ό,τι έχει η Αθήνα. Είναι πάλι ένας άλλος κόσμος γιατί έχει το λιμάνι, έχει κατοίκους που προέρχονται από πολλά μέρη της Ελλάδας, έχει συνοικίες που αντιστοιχούν στις διάφορες περιοχές καταγωγής τους, πολυάριθμα βιομηχανικά κτίρια κι έχει μια άλλη μαγεία. Πιστεύω πως θα καταφέρουμε να ολοκληρώσουμε την καταγραφή και κυρίως την καταγραφή των προφορικών μαρτυριών μέσα στα επόμενα δύο χρόνια. Εκτός από την Αθήνα, έχουμε καταγράψει 1.600 κτίρια στη Θεσσαλονίκη με ομάδα εθελοντών-αρχιτεκτόνων, μικρότερο αριθμό κτηρίων στη Σκιάθο, την Καλαμάτα και τη Νάξο.

—Βιομηχανική αρχιτεκτονική στον Πειραιά;

Αφορά ένα μεγάλο κομμάτι μέσα στα όρια του Δήμου Πειραιά που θα καταγραφεί και αυτό. Κανένα κτήριο δεν εξαιρείται από την καταγραφή. Το μόνο κριτήριο για την καταγραφή είναι το χρονολογικό, δηλαδή τα κτήρια να έχουν κτιστεί μεταξύ 1830 και 1940, ανεξαρτήτως του είδους τους ή της κατάστασης στην οποία βρίσκονται. Γι' αυτό και καταγράψαμε τα πάντα στην Αθήνα. Το ίδιο κάνουμε και στον Πειραιά.

—Η Σταματίνα Μαλικούτη, κατ' εξοχήν ειδική στα πειραιϊκά κτήρια, αποκαλεί τον Πειραιά «αρχιτεκτονική πινακοθήκη» για τη μεσοαστική, μικροαστική και λαϊκή κατοικία. Ξέρω ότι για σας είναι στα «Προσεχές» αλλά θα σας ρωτήσω πώς και σε ποιο βαθμό η καταγραφή σας αποκαλύπτει την κοινωνική διαστρωμάτωση.

Ένας από τους λόγους της καταγραφής όλων των κτηρίων είναι και αυτός, ότι μόνο έτσι μπορεί να αποτυπωθεί η κοινωνική διαστρωμάτωση. Η καταγραφή κτηρίων από τη MONUMENTA έχει απαγκιστρωθεί από αυτό που γίνεται συνήθως, από την καταγραφή, δηλαδή, των αξιόλογων, η οποία διασώζει και αποτυπώνει την κατοικία συγκεκριμένων τάξεων, θέτοντας εκτός τα λαϊκά κτήρια και αυτά που συνήθως ονομάζουμε «ταπεινά».

—Θα ήθελα να σας ρωτήσω και για τη μόνιμη έκθεση, με τίτλο «Ιχνηλατώντας την ανθρώπινη παρουσία και ζωή», που έχει δημιουργήσει η MONUMENTA στο Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος σε συνεργασία με την Εθνική Βιβλιοθήκη Ελλάδος, δωρεά του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος (ΙΣΝ) και με αρωγό την Εφορεία Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων. Σε αυτήν παρουσιάζεται ο μετασχηματισμός ενός χώρου από νεκρόπολη στην αρχαιότητα, σε έλος τη Βυζαντινή και Οθωμανική περίοδο, σε ιππόδρομο στους νεότερους χρόνους και στο ΚΠΠΣΝ από το 2017. Με τι «υλικά» καταφέρατε να στήσετε μια αφήγηση που κρατάει αιώνες;

Η έκθεση είναι κάτι πολύ σημαντικό γιατί αξιοποιήθηκε το Αρχείο της Εργοληπτικής. Η Εργοληπτική είχε κατασκευάσει τον Ιππόδρομο. Και είναι κάτι πολύ συγκινητικό: Ο παππούς του Ανδρέα Δρακόπουλου, ο πολιτικός μηχανικός Ανδρέας Κ. Δρακόπουλος, ως τεχνικός διευθυντής της Εργοληπτικής, επέβλεψε μαζί με τον πολιτικό μηχανικό Διονύσιο Παπαλεονάρδο την αποξήρανση του έλους και την κατασκευή του Ιπποδρόμου. Έπειτα από σχεδόν 100 χρόνια ο εγγονός του, ως πρόεδρος του ΙΣΝ, συνέβαλε στη δημιουργία στον ίδιο τόπο του ΚΠΠΣΝ. Ο Ιππόδρομος ήταν μεγάλο έργο που μετασχημάτισε την περιοχή και ήταν και έργο σημαντικών αρχιτεκτόνων, του Αλ. Νικολούδη και του Σ. Μαγιάση. Είχαμε πολύ πλούσιο υλικό λόγω της κατασκευής του Ιπποδρόμου από την Εργοληπτική αλλά και της συλλογής του Γιάννη Λάμπρου για τις ιπποδρομίες και την ευρύτερη περιοχή. Για τη δημιουργία της έκθεσης αξιοποιήσαμε το αρχαιολογικό υλικό που προανέφερα καθώς και τις προφορικές μαρτυρίες κυρίως παλιών τζόκεϊ και βέβαια υλικό από τις δημοσιεύσεις της ανασκαφής της νεκρόπολης που υπήρχε στον χώρο από τον 8ο έως τον 4ο αιώνα π.Χ. Στην έκθεση παρακολουθεί ο επισκέπτης μια γραμμική παρουσίαση της ιστορίας του χώρου που, από νεκροταφείο, σιγά σιγά μετασχηματίζεται σε Ιππόδρομο και μετά στο Κέντρο Πολιτισμού. Επίσης περιλαμβάνει προβολή ντοκιμαντέρ στο οποίο μιλάνε όλοι όσοι σχετίστηκαν με τον χώρο, οθόνη αφής στην οποία μπορείς να δεις περισσότερα τεκμήρια.

Η έκθεση στηρίχτηκε από τον αείμνηστο Φίλιππο Τσιμπόγλου, διευθυντή της Εθνικής Βιβλιοθήκης. Σχεδιάστηκε από τη μουσειολόγο Μάρλεν Μούλιου, τον αρχιτέκτονα-μουσειογράφο Σπύρο Νάσαινα και την αρχιτέκτονα-γραφίστρια Ακριβή Αναγνωστάκη. Η μουσειολογική μελέτη αποτυπώνει με τόσο λιτό, απλό τρόπο τα πάντα. Η έκθεση είναι μόνιμη και συνοδεύεται από βιβλίο με την ιστορία του χώρου. Η αρχική

ΤΟ ΛΑΘΟΣ ΗΤΑΝ ΟΤΙ
ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΤΗΚΑΝ
ΤΑ ΠΡΟΓΕΝΕΣΤΕΡΑ
ΚΤΗΡΙΑ, ΕΝΩ ΔΕΝ
ΕΠΡΕΠΕ. Η ΠΟΛΗ
ΜΠΟΡΟΥΣΕ ΝΑ
ΕΠΕΚΤΑΘΕΙ ΠΡΟΣ ΤΑ
ΕΞΩ.

20

74ο Δημοτικό Σχολείο, σχολικό κτήριο του μοντέρνου κινήματος, σε σχέδια Πάτροκλου Καραντινού. Πηγή: MONUMENTA. Φωτ.: J. Vanderpool.

21

Οικοδομή Παπαλεονάρδου σε σχέδια Κ. Κιτσίκη. Εδώ έμεινε για ένα διάστημα η Μαρία Κάλλας. Πηγή: MONUMENTA. Φωτ.: Στ. Καράβατος.

19

20

21

ιδέα ήταν του Γιάννη Λάμπρου. Εμείς την προτείναμε στο Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, που τη δέχτηκε και έτσι σήμερα είναι πραγματικότητα. Δυστυχώς, ο Γιάννης Λάμπρου δεν πρόλαβε να τη δει υλοποιημένη.

—Εγώ «βίωσα» τον Ιππόδρομο επειδή μέναμε στο Φάληρο και ανεβοκατέβαινα στην Αθήνα με το λεωφορείο. Κατεβαίναμε τη Συγγρού. Κάθε Τετάρτη και Σάββατο το λεωφορείο ήταν ασφυκτικά γεμάτο από άντρες σχεδόν αφιονισμένους, σπρώξιμο, της κακομοίρας. Αλλά παρ' όλα αυτά μου άρεσε που υπήρχε εκεί ο Ιππόδρομος, τόσο κοντά.

Οι παλιοί τζόκεϊ μάς ανέφεραν επίσης αυτές τις ημέρες και μας έδωσαν φωτογραφίες από τις ιπποδρομίες και μία με άλογα που κολυμπάνε μέσα στη θάλασσα. Οι άνθρωποι αυτοί μας τόνισαν πόσο σπουδαίες ήταν οι ιπποδρομίες τις δεκαετίες 1950 και 1960, πως ο Ιππόδρομος θα μπορούσε να έχει διατηρηθεί έτσι, αλλά δυστυχώς από τη δεκαετία του 1980 και μετά έχασε την αίγλη του. Με το ΚΠΙΣΝ αναβαθμίστηκε όλη η περιοχή, το αναγνωρίζουν, ωστόσο αναπολούν τις παλιές Τζιτζιφιές, την παλιά Καλλιθέα, τον Ιππόδρομο.

—Ο ιστορικός της αρχιτεκτονικής και καθηγητής στη Σχολή Καλών Τεχνών Ανδρέας Γιακουμακάτος (Archetype, 13/07/2020), παρουσιάζοντας την έννοια του Ιστορικού Αστικού Τοπίου (Χάρτα της UNESCO, 2011) και τις νεότερες προσεγγίσεις της ιδέας της «κληρονομιάς», σχολιάζει την προσέγγιση της MONUMENTA για την καταγραφή και προστασία του χτιστού —και όχι μόνο— περιβάλλοντος και υπογραμμίζει τη μεγαλύτερη έμφαση που η MONUMENTA αποδίδει στην κοινωνική ευαισθητοποίηση και τη συλλογική αυτοσυνειδησία. Η ιστορία της αρχιτεκτονικής, γράφει, γίνεται κοινωνική ιστορία, η κοινωνική ιστορία μετατρέπεται σε κοινωνική προστασία του βιώσιμου χώρου και η διενρυσμένη έννοια της «κληρονομιάς» χωράει και τις πολυκατοικίες της αντιπαροχής. Πώς σχολιάζετε αυτή την άποψη;

Ήταν πολύ οξυδερκής και βέβαια τιμητική η αναφορά αυτή εκ μέρους του καθηγητή Ανδρέα Γιακουμακάτου, είναι πολύ αξιόλογος αρχιτέκτονας. Περιέγραψε με λίγα λόγια την ουσία του έργου μας. Έτσι είναι για μας, αν θέλετε ενστικτωδώς καταγράψαμε με αυτόν τον τρόπο. Δεν μπορούσαμε να αφήσουμε τους ανθρώπους έξω απ' όλο αυτό, είτε καταγράφοντας τη μαρτυρία τους είτε ζητώντας τους να συμμετάσχουν στην καταγραφή και να συνυπάρξουμε στο όλο εγχείρημα. Έτσι βιώνεται ο χώρος και μόνο τότε προχωράς στην προστασία του. Όλα έγιναν αδιαχώριστα, κτήρια, άνθρωποι, μνήμες, συναισθήματα και καταγράφηκαν όλα. Σκεφτείτε ότι συμμετείχαν ως εθελοντές γύρω στα 300 άτομα, είναι μεγάλος ο αριθμός. Κυρίως ήταν φοιτητές, αρχιτέκτονες, αλλά και δάσκαλοι, οδοντίατροι, και αυτό δημιούργησε ένα δίκτυο γνωριμίας, ουσιαστικά, με την πόλη. Κι όταν γνωρίζεις κάτι, μετά το αγαπάς και στο τέλος θα το προστατεύσεις. Και βέβαια αυτό που λέει για τα κτήρια της αντιπαροχής, ακόμη κι αυτά αρχίζεις και τα κοιτάζεις με άλλη ματιά, δηλαδή τα κτήρια του '50, του '60, τις πολυκατοικίες αυτές, τις βλέπεις αλλιώς μέσα από την καταγραφή, μέσα από την ενημέρωση. Ακόμα και το πώς έγιναν όλα αυτά, δηλαδή με τι κόπο, με τι θυσίες απέκτησαν οι άνθρωποι ένα διαιμέρισμα σε αυτά τα κτήρια, αντικατοπτρίζει όλη τη δυσκολία της χώρας. Κι εμένα οι γονείς μου ήρθαν από τη Νάξο τη δεκαετία του '50, βρήκαν δουλειά και έμειναν εδώ. Βλέπεις την ιστορία της χώρας μέσα από τις πολυκατοικίες της αντιπαροχής. Επομένως, παύεις να τις αντιμετωπίζεις αρνητικά, ασχέτως εάν δεν έχουν αρχιτεκτονική αξία, γιατί ιστορικά είναι πια κομμάτι της πόλης και της ιστορίας της. Πολλές πολυκατοικίες του '50, του '60, του '70 έχουν ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά, έχουν για παράδειγμα εξαιρετικές εισόδους! Έτσι, είναι πολύ σημαντικό ο κόσμος να συμμετέχει σε όλο αυτό, προκειμένου να μπορέσει να δεχτεί τους λόγους για τους οποίους πρέπει να σωθεί η συγκεκριμένη αρχιτεκτονική.

22

23

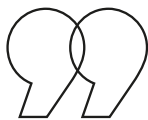
24

22

Το μέγαρο Βούρου, Σταδίου και Βασ. Γεωργίου Α', δεκαετία 1960, Πηγή: Αρχείο Αλ. Παπαγεωργίου–Βενετά.

**ΑΥΤΟ ΠΟΥ ΕΧΕΙ ΓΙΝΕΙ
ΜΕ ΤΙΣ ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΕΙΣ
ΕΙΝΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ
ΕΝΑ ΕΓΚΛΗΜΑ. ΚΑΙ
ΤΩΡΑ Η ΕΞΑΡΣΗ ΤΩΝ
ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΕΩΝ
ΘΥΜΙΖΕΙ ΤΙΣ
ΠΕΡΑΣΜΕΝΕΣ
ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΙΚΕΣ
ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ.**

23

Περιήγηση με τους μαθητές του 24ου Δημοτικού Σχολείου, 2023.

24

Περιήγηση με μαθητές στην Πλάκα, στο πλαίσιο του προγράμματος «Το Παιδί, η Πόλη και τα Μνημεία», 2022.

—Πάντως τα μεσοπολεμικά κτήρια των Εξαρχείων με έχουν εντυπωσιάσει ακόμα και με τα κάγκελα που έχουν στα μπαλκόνια. Όλα διαφορετικά μεταξύ τους και όλα εξαιρετικά προσεγμένα.

Είναι πολύ ωραία γειτονιά. Έχει μια άλλη γοητεία. Κι αυτό είναι πολύ σημαντικό. Κάθε περιοχή έχει τη δική της ταυτότητα, τη δική της ατμόσφαιρα. Κανένα κτήριο δεν είναι ίδιο. Έδιναν μεγάλη βαρύτητα στις πόρτες και στα κάγκελα. Είναι κομψοτεχνήματα και των νεοκλασικών κτηρίων και των εκλεκτικιστικών αλλά και των μοντέρνων.

—Αν η Lego σάς έλεγε ότι σκοπεύει να κατασκευάσει ένα παιχνίδι με προσόψεις κτηρίων της Αθήνας χαρακτηριστικών των διαφόρων αρχιτεκτονικών ρυθμών, ποια κτήρια θα διαλέγατε;

Θα διάλεγα τα εξής κτήρια από όλες τις χρονικές περιόδους, αντιπροσωπευτικά όλων των ρυθμών αλλά και περιοχών της Αθήνας, αλλά και δικά μου αγαπημένα κτίσματα:

Το αρχοντικό της οδού Κυδαθηναίων 11–13, όπου στεγάζεται το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών. Πρόκειται για διώροφη κατοικία της Οθωνικής περιόδου, του 1842 όπως μας πληροφορεί η σφυρήλατη επιγραφή. Έχει στοιχεία τόσο από τα παλιά αθηναϊκά αρχοντικά όσο και από τα πρώιμα νεοκλασικά κτήρια.

Τη Δημοτική Σχολή, στην οδό Αδριανού 106–108, στην οποία στεγάζεται το 74ο Δημοτικό Σχολείο. Σχεδιάστηκε από τον αρχιτέκτονα Παναγιώτη Κάλκο και κτίστηκε το διάστημα 1875–1876.

Το Μέγαρο Σταθάτου, στη Βασιλίσσης Σοφίας και Νεοφύτου Δούκα, έργο του Γερμανού αρχιτέκτονα Ερνέστου Τσίλλερ. Κτίστηκε τη δεκαετία του 1890 και στεγάζει τμήμα της συλλογής του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης.

Το νεοκλασικό κτήριο της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος. Σχεδιάστηκε από τον Δανό αρχιτέκτονα Θεόφιλο Χάνσεν και η ανέγερσή του ξεκίνησε το 1888.

Το Εκλεκτικιστικό κτήριο, Αριστοτέλους 90 και πλατεία Βικτωρίας 14. Σχεδιάστηκε από τον αρχιτέκτονα Ιωάννη Βαρουζάκη και κτίστηκε μεταξύ των ετών 1916–1924.

Την τριώροφη κατοικία εκλεκτικιστικής μορφολογίας, Ηλείου 57 και Μιχαήλ Βόδα. Σχεδιάστηκε και κατοικήθηκε από τον αρχιτέκτονα Αθανάσιο Δεμίρη. Κτίστηκε τη δεκαετία του 1920.

Την οικία της οδού Αναπήρων Πολέμου 3. Εκλεκτικιστικό κτήριο της δεκαετίας του 1920. Πρόκειται για τη μεσοπολεμική διπλοκατοικία που αγόρασε η Ιωάννα Στεφανόπολι το 1931 και το 1957 την κληροδότησε στη ΧΑΝ. Η Ιωάννα Στεφανόπολι ήταν μια σπουδαία προσωπικότητα. Πέρα από το ότι ήταν η πρώτη Ελληνίδα φοιτήτρια που έγινε δεκτή στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και συγκεκριμένα στη Φιλοσοφική Σχολή, το 1890, διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο με τη δημοσιογραφική της τέχνη στη νεότερη ιστορία της χώρας.

Την κατοικία στην οδό Αγίας Λαύρας 64, χαρακτηριστικό δείγμα των κατοικιών που κατασκεύαζε η εταιρεία «Κυπριάδης–Κυριαζής & ΣΙΑ» τη δεκαετία του 1920, με τις μπρικέτες που έδιναν την εντύπωση της πετρόκτιστης όψης.

Την πολυκατοικία στη συμβολή της λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας και Λαμψάκου, αντιπροσωπευτικό δείγμα του μοντέρνου κινήματος. Σχεδιάστηκε από τον αρχιτέκτονα Γεώργιο Κοντολέοντα και κτίστηκε το 1932.

Τα 350 και 370 Δημοτικά Σχολεία, Κωλέττη 34. Το σχολικό συγκρότημα είναι χαρακτηριστικό δείγμα του μοντέρνου κινήματος, έργο του αρχιτέκτονα Νικόλαου Μπτσάκη. Κατασκευάστηκε το 1932.

Το τριώροφο κτήριο του μοντέρνου κινήματος, Δροσοπούλου 97 και Ίμβρου 12. Σχεδιάστηκε από τον αρχιτέκτονα Περικλή Γεωργακόπουλο και κτίστηκε το 1934.

Την πολυκατοικία Φάμπρη στη συμβολή των οδών Πατισίων 186 και Θάσου. Πρόκειται για ένα έργο του μοντέρνου κινήματος, του 1938, του αρχιτέκτονα Θουκυδίδη Βαλεντί. ■